

A MÓDSZER KORLÁTAI, AVAGY A FELSZÍNES ISMERETEK

Nem lepődnek meg, ha a türelmes és figyelmes olvasó itt némi csalódással állapítaná meg, hogy az elemzés kifinomult technikáit mesteri módon alkalmazó szerző eléggé lapos, triviális következtetésekre jutott. Bizonyára kevésbé elégedetlenek az átmenetről szóló irodalom rendszeres olvasói. Ők ugyanis tudják, hogy az e tárgyban az elmúlt két évtizedben megjelent tengernyi könyv, elemzés, tanulmány vagy cikk jelentős hányada sajnos nem felel meg a tudományos közlés vagy a szakzerű elemzés alapvető szabályainak. Menthetetlenül keveredik bennük leírás és program, a szabályozási terv és a szabályok által kiváltott hatás. Hozzájuk mérten Blanchard könyve színvonalas olvasmány, mert itt legalább rendre megtudjuk, mire vonatkoznak és milyen határok között érvényesek az állítások. Am ha egy nemzetközi hírű, nagy tekintélyű mester, aki hibátlanul és elegánsan alkalmazza a makroökonómiai elemzés eszközeit, közhelyes és ma már korántsem kikerülhetetlenül fontos következtetésekre jutott, akkor nem a módszerrel van-e baj?

A makroökonómiai elemzés technikái – mint általában a tudományos vizsgálódás módszerei – nem csodaszerek. Korlátaik és előnyeik állandó vita és újraértelmezés tárgyai. Mind ezt figyelembe véve a csalódás fő forrását nem a módszerben, hanem az alkalmazó felszínes történelmi és kulturális ismereteiben vélem felfedezni. Blanchard nem ismerte kellő alaposan a szocialista gazdaság működését. Láttuk, mennyire leegyszerűsítette a tervhivatal gazdaság szabályozó szerepét. Nem keltették fel az érdeklődését sem a tervgazdaság defektusait (pl. Soós Károly Attila: *Terv, kampány, pénz. Szabályozási és konjunkció-raciklusok Magyarországon és Jugoszláviában*. KJK, Bp., 1986.), a hiánygazdaság működését (vö. Kornai János: *A hiány*. KJK, Bp., 1980.) ellensúlyozó módszerek, sem a vállalatok közötti kölcsönös kiegészítések bonyolult hálózatait, vagy az állami vállalatok szociális gondoskodásának, kulturális-oktatási szerepének társadalmi-gazdasági hatásai. Így azután szerinte „az

állami vállalatok sok dolgozója gyakorlatilag véletlenszerűen került az adott vállalathoz” (107. old.).

A formális-hivatalos viszonyokat Blanchard összetéveszti a működéshez szükséges valóságos kapcsolatokkal, amikor abból indul ki, hogy „[a] vállalatoknak jellemzően minden alapanyagra csak egy beszállítójuk, minden késztermékre csak egy vásárlójuk volt” (47. old.). Ilyen feltételezéseken alapul modellje, melyben a homogén magánszektor jobban teljesít, mint a tagolatlan és a hivatalos önképével azonos állami szektor.

Az így kreált modellgazdaságról tett közhelyes állításai azonban nem rongálták meg Blanchard reputációját. Gyors és látványos sikere az átmenetkutatás területén arra utal, hogy napjainkban a közgazdászok karrieresélyeit többnyire nem történelmi, kulturális tudásuk, hanem sokkal inkább a tudományos élet befolyásos intézményeiben elfoglalt pozíciójuk befolyásolja.

LAKI MIHÁLY

Fertő Imre: Az agrár- kereskedelem átalakulása Magyarországon és a kelet-közép- európai országokban

*Magyar Tudományos Akadémia Köz-
gazdaságtudományi Intézet, Budapest,
2006. 160 old.*

Fertő Imre a magyarországi agrárgazdasági kutatás nemzetközileg elismert képviselője. Ebben a könyvében a legújabb elméleteket és módszertant alkalmazva, a BUKSZ hasábjain bemutatott előző könyvéhez (ld. Stefan Bojnec recenzióját Fertő Imre *The Agri-Food Trade between Hungary and the EU* című könyvéről. BUKSZ,

2006. tél, 379–380. old.) képest négy fontosabb irányban lépett tovább. 1. Az EU-val folytatott magyar agrárkereskedelem vizsgálatát több alternatív piacra terjesztette ki (világpiac, fejlett országok, fejlődő országok, kelet-közép-európai országok piaca). 2. Meghosszabbította a kutatások időtartamát az 1992 és 2002 közötti periódusra. 3. A hazai agrárkereskedelem teljesítményét az Európai Unióhoz csatlakozó posztzocialista országokkal is összehasonlítja. 4. Külön fejezet szentel a „sima alkalmazkodás hipotézise” empirikus tesztelésére, amit korábbi könyvének végén még kutatási célként fogalmazott meg.

A hazai agrár-közgazdasági elemzések döntő többségében a kutatási kérdések, problémák nem kapcsolódnak semmilyen elmélethez, megállnak a jelenségek felszíni leírásánál. Például megállapítják, hogy csökkent vagy növekedett a termelés, de az okokat nem keresik, s csak legritkább esetben használnak komolyabb statisztikai vagy ökonometriai módszereket. Az agrár-közgazdaságtan főáramának módszertani és közlési szabályait követő Fertő írásait mindennek az ellenkezője jellemzi.

Könyve két ponton is kapcsolódik a nemzetközi irodalomhoz. Egyrészt csatlakozik a posztzocialista országok mezőgazdasági átalakulásáról szóló kutatásokhoz, noha ezek furcsa módon nem mutatnak kellő érdeklődést a mezőgazdasági kereskedelem kérdései iránt. Másrészt Fertő a nemzetközi agrárkereskedelemmel foglalkozó szakértőknek és tudósoknak az alapkérdésekkel foglalkozó kisebbségéhez tartozik. Azt kutatja és elemzi, hogy a nemzetközi kereskedelem elméletének különböző irányzatai tesznek-e felhasználható, releváns állításokat a mezőgazdasági külkereskedelem magyarázatához. Az agrárkereskedelemmel foglalkozó bevett irodalom ugyanis inkább politikai tényezőket vizsgál. Többnyire azt, hogy az agrárkereskedelem liberalizálása, az agrárprotekciónizmus csökkenése hogyan hat a világpacra és a legfontosabb agrárkereskedelmi szereplők helyzetére. Fertő munkái csak látszólag kapcsolódnak ehhez az irányzathoz, mivel a vonatkozó szerzők többségétől eltérően ő az elmélet felől kö-

zelíti meg az agrárkereskedelem problémáit.

Új könyvének alapkérdése: hogyan hatott a mezőgazdasági kereskedelem részleges liberalizálása a szóban forgó országok agrárkereskedelmi folyamataira? Nagy figyelmet szentelt annak, hogy a mezőgazdaság átfogó és igen gyors ütemű átalakulása hogyan befolyásolta a volt szocialista országokban kibontakozó agrárkereskedelmi folyamatokat. Fontos, hogy a tulajdonviszonyoknak a kárpótlási törvények, a szövetkezeti törvények, a földtörvény és a privatizáció meghatározta átalakulása az élelmiszer-előállítás minden lépcsőjén – termelés, feldolgozás, nagy- és kiskereskedelem – következményekkel járt. A kínálati lánc egyes lépcsői közötti együttműködési és kooperációs rendszer is megváltozott. Ma már nálunk is a kiskereskedelmi láncok diktálnak nemcsak a termelőknek, hanem a feldolgozóknak is. A magyar és a többi közép-európai gazdaság és benne a mezőgazdaság külpiazi kapcsolatrendszere is átalakult. A KGST megszűnésével, a volt szovjet piacok fizetőképességének elbizonytalanodásával párhuzamosan a mezőgazdasági külkereskedelmet fokozatosan liberalizálták. Végül az EU-tagság elérésének folyamatában fontos lépcsőt jelentett minden ország számára a társulási szerződés, a külkereskedelmi klíma megváltozásában pedig a WTO-megállapodás.

A rendelkezésre álló adatok meghatározták, hogy a felmerülő kutatási kérdésekre milyen megközelítésben és mely államok esetében lehet válaszolni. A hagyományos empirikus kereskedelemvizsgálás módszere nyolc kelet-közép-európai országra volt alkalmazható, az ágazaton belüli kereskedelem elemzésére viszont csak Magyarország esetében nyílt lehetőség.

A nemzetközi kereskedelem elméletének fontosabb vonulatai, továbbá az empirikus elemzés módszerei alakították a könyv szerkezetét. A szerző először a kelet-közép-európai országok mezőgazdasági kereskedelmét elemzi a világpiacon, majd számba veszi a vizsgálatba bevont országok agrárkereskedelmének világpiacon teljesítményét. Ezután következnek a komparatív előnyök mérését és a magyar mezőgazdaság komparatív elő-

nyeit tagláló fejezetek, az agrárkereskedelem dinamikájának elemzése és az ágazaton belüli kereskedelem mérését bemutató elemzés.

Fertő a magyar élelmiszer-kereskedelem példáján mutatja be a vertikálisan differenciált kereskedelem és a tényezőellátottság terén megfigyelhető eltéréseket, a hazai dinamikus ágazaton belüli kereskedelmet és az alkalmazkodási költségeket. Végül összefoglalja elemzéseinek eredményeit.

Az így kialakított feszes szerkezetben Fertő az alábbi kérdésekre kereszte a választ:

1. Milyen volt a kelet-közép-európai országok világpiacon irányuló mezőgazdasági kereskedelmének szerkezete, melyek voltak fontosabb jellemzői?

2. Milyen tényezők magyarázzák a kelet-közép-európai országok agrárkereskedelmének 1992 és 2002 közötti teljesítményét a világpiacon?

3. A magyar mezőgazdaságnak mely termékek esetében volt komparatív előnye a különféle piacokon, és hogyan alakult a komparatív előnyök dinamikája az 1992 és 2002 közötti években?

4. Miként alakult át a komparatív előnyök szerkezete a kelet-közép-európai országok agrárkereskedelmében?

5. Mi a kapcsolat a tényezőellátottság és a vertikális ágazaton belüli kereskedelem között a Magyarország és az Európai Unió más országai közötti agrárkereskedelemben?

6. A magyar külkereskedelem liberalizálása milyen alkalmazkodási költségeket követelt az élelmiszer-ipari termékek esetében az 1992–2002-es időszakban?

A kereskedelem szerkezetére vonatkozó kérdést illetően Fertő megállapítja, hogy a vizsgált országok mezőgazdasági kereskedelme jelentősen bővült az 1992–2002-es időszakban. A régió legnagyobb agrárexportőrei Lengyelország és Magyarország, míg a legjelentősebb -importőrök között ismét Lengyelországot, illetve Csehországot találjuk. Mindössze Lettország és Magyarország agrár-kereskedelme mutatott többletet. Az export szerkezetét elemezve kitűnt, hogy a lengyel, a litván és a magyar kivitelben az elsődleges mezőgazdasági termékeknek, az ész, a lett, a cseh, a szlovén és a szlovák exportban

a feldolgozott mezőgazdasági termékeknek jutott nagyobb szerep. Az agrárbehozatal szerkezete viszonylag hasonló volt ezekben az országokban: mindenhol a mezőgazdasági árucikkek játszották a főszerepet. Az export és az import szerkezete inkább egymást kiegészítő jellegű volt. A kivitel valamennyi országban magasabb koncentrációs fokot mutatott, mint a behozatal. Az agrárexport koncentrációja csökkenő volt Csehországban, Lengyelországban, Litvániában és Magyarországon, miközben Szlovákiában növekedett. A behozatal koncentrációs foka a cseh, a lett és a litván esetben kisebb lett, a lengyel és a szlovén pedig nőtt.

A teljesítményt befolyásoló tényezőkre vonatkozó kérdést Fertő a konstans piaci részesedés (CMS) modelljének alkalmazásával vizsgálta. Az elemzésbe vont országok esetében eltérő volt a mezőgazdasági kivitel bővülésének forrása. Valamennyi országban szerepet játszott ugyan a nemzetközi élelmiszer-import általános bővülése, ám ez a hatás elsősorban a magyar és a szlovén export esetében érvényesült. Itt ugyanis a kivitel zömét azok a termékek képviselték, amelyek importkeresletének emelkedése meghaladta a világtárgyat. Másfelől mind Magyarország, mind Szlovéniában a gazdaságok és a termékszintű versenyképesség gyengülése előnytelenül hatott az exportteljesítményre. Azaz a mezőgazdasági export növekedési potenciálját behatárolja az adott termékszerkezet. Figyelemre méltó viszont, hogy a többi kelet-közép-európai országban az agrárkivitel elsődleges mozgató ereje a versenyképesség javulása volt. A szerző arra is rámutat, hogy az érzékenységi vizsgálatok szerint az adatok aggregáltóságának mértéke és a vizsgálati időszakasz hossza nagymértékben módosítja a számítási eredményeket. A teljes tízéves elemzési szakaszra kalkulált eredmények sem vetíthetők ki a rövidebb részperiódusokra.

A szerző a Balassa-index felhasználásával elemezte a komparatív előnyök szerkezetének alakulását a magyar mezőgazdaságban, mégpedig öt referenciapiacon és három aggregáltági szinten. Az 59 termékcsoportra kiterjedő vizsgálat kimutatta, hogy a

hazai mezőgazdaságnak csupán kilencben van komparatív előnye, de ez a kilenc termékcsoport adja a teljes agrárkivitel mintegy felét. Vagyis a kivitel közel fele olyan termékekből áll, amelyeknek – referenciacsoporttól függetlenül – komparatív előnyük van. A hazai agrárágazatban lezajlott alapvető változások ellenére a Balassa-indexek eloszlása stabil; a magyar agrárkereskedelem az összes referenciacsoportban a mérséklődő specializáció folyamatát mutatja. Ez azt jelenti, hogy függetlenül az elemzett referenciapiactól, az ország több termékcsoportban elveszítette komparatív előnyeit.

A kelet-közép-európai országok agrárkereskedelmi szerkezetének 1992 és 2002 közötti dinamikáját vizsgálva a szerző azt találta, hogy azon termékcsoportok, amelyeknek komparatív előnyük van, a piacok liberalizálásával javuló versenyképességet mutatnának. A Balassa-indexek eloszlása arra utal, hogy a vizsgált államok egy részének (Lengyelország, Magyarország, balti államok) több termék esetében van komparatív előnye, s e termékek szerepe számottevő is a kereskedelemben. Csehország, Szlovákia és Szlovénia viszont kevesebb komparatív előnyt felmutató termékkel rendelkezik, s azok hányada is szerényebb a kereskedelemben.

Balassa-indexek stabilitása az egyes termékek szintjén sokkal kiegyensúlyozottabb. Az átmenetmátrixok kiértékelése rávilágított: az agrárkereskedelem specializációja egyik országban sem volt olyan mértékű, hogy lehetővé tette volna a nemzetközi kereslet bővüléséből adódó lehetőségek kiaknázását.

A tényezőellátottság és az ágazaton belüli vertikális kereskedelem viszonyát vizsgálva Fertő az ágazaton belüli kereskedelmet horizontális és vertikális összetevőkre bontotta, s megállapította, hogy Magyarország horizontális, ágazaton belüli kereskedelme az uniós országokkal alacsony, lényegileg inkább vertikális jellegű volt. Ez arra utal, hogy a magyar mezőgazdaság alkalmazkodási költségei feltétlenül nagyobbak, mint ha a kereskedelemben a horizontális jelleg dominált volna. Kiderül, hogy a relatív tényezőellátottság különbsége és a

vertikális ágazaton belüli kereskedelem közötti pozitív kapcsolat vizsgálatában alkalmazott szokásos módszer értelmezési gondokat okoz, ha nem különböztetik meg a magas és az alacsony minőségű exportot.

A liberalizálás alkalmazkodási költségeinek elemzése azt mutatja, hogy a foglalkoztatás alakulására a hazai kereslet változása kedvezően, a termelékenység javulása viszont kedvezőtlenül hatott. Nem sikerült viszont szoros összefüggést találni a jó szektorális teljesítmény, az ágazaton belüli marginális kereskedelem és a foglalkoztatás változása között. A vizsgálat szerint nem igazolható az az állítás, hogy a külkereskedelmi változók rövid távon hatnak a munkaerő-piaci alkalmazkodásra. Mindent egybevetve, a külkereskedelem liberalizálása nem gyakorolt meghatározó befolyást a foglalkoztatásra a hazai élelmiszeriparban. Ugyanakkor e téren a számítási módszer elemeinek megválasztása érzékelhetően befolyásolja az eredményeket, ezért további kutatásokra van szükség az ágazaton belüli kereskedelem indexeinek kimunkálására, a külkereskedelmi és a munkaerő-piaci folyamatok közti összefüggések időbeliségének elemzésére.

MOHÁCSI KÁLMÁN

B. Erdős Márta: A nyelvben élő kapcsolat

Typotex, Budapest, 2006. 317 old., 2500 Ft

„Lenni vagy nem lenni: az itt a kérdés” – vívódik Hamlet a világirodalom talán leghíresebb monológjában. S ha lett volna már akkor lelki elsősegélyt nyújtó telefonszolgálat, kérdéseivel, dilemmáival talán oda fordul. Ahogy teszi ma sok, hasonló problémával küzdő ember. „Mert ki viselné a kor gúnycsapását, / Zsarnok bosszúját, gógos ember dolyfét, / Utált szerelme kínját, pör-halasztást, / A hivatalnak packázásait, / S mind a rugást, mellyel méltatlanok / Bántalmazzák a tűrő érdemet.” Am ott a bökkenő. A

halál alvás, elszunnyadás, de talán álmódás is. Hamlet metaforákban gazdag szövege és az öngyilkosság-megelőző sürgősségi telefonszolgálatot igénybe vevők fogalmazásmódja között számos hasonlóság fedezhető fel. S akkor még nem említettük a – mai kifejezéssel élve – befejezett öngyilkosságot elkövető Ophelia szövegét, melyről Laertes így beszél: „Értelem az örültségben; összeillesztve gondolat és emlékezet.”

B. Erdős Márta azt ígéri, írásából többet tudhatunk meg „a válságos élethelyzetben zajló kommunikáció természetéről”. Doktori disszertációján alapuló könyve a pécsi S. O. S Élet Telefonszolgálathoz beérkező telefonhívásokra támaszkodva elemzi a krízishelyzetben zajló kommunikáció sajátosságait.

Izgalmas témát választott, hiszen kit ne érdekelne annak az embernek a drámája, aki egy szélsőséges határhelyzetben, élet és halál közti választásban segítségért fordul valakihez. Ahogy azt a valóságshow-k sikere is jól mutatja, a legtöbb emberben eleven a mások életére irányuló kíváncsiság, a kukkolás, voyeurkodás vágya. Alapvetően közösségi lényként, önmagunkat mindig a másokhoz való viszonyainkban definiálva, érdeklődve hallgatjuk a buszon mellettünk álló ember hétköznapi telefoncsevegyét is, hogyne érdekelne hát a lelki problémáit soroló, esetleg halálra készülő ember beszélgetése a segítő szakemberrel. B. Erdős Márta azonban a legkevésbé sem kíván rájátszani bulváros s egyben mélyen emberi kíváncsiságunkra. Cím és borító egyaránt messze kerüli az utalást az öngyilkosságra, és a könyv a legszűkebb szakmai közönséget célozza meg.

A szerző *A nyelvben élő kapcsolat* címet adta könyvének, s ez valóban fedi is a témát, amennyiben a mű inkább szól a nyelv, a kommunikáció természetéről, s ezen belül kapcsolat-teremtő funkciójáról, mint az öngyilkosságról, annak okairól és megelőzésének lehetséges módjairól. A borító Albrecht Dürer *Fücsömö* című képének felhasználásával készült. A megnyugtató zöld szín, a szép természeti kép távolról sem utal az öngyilkosság drámái témájára, miközben az összebalyodó, hajlékony, mégis erős fű-